

Forum

De e van cultuur

Echt of elektronisch?

Martijn Stevens

Onder de noemer eCultuur heeft de Nederlandse overheid de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in de digitalisering en het online toegankelijk maken van erfgoedcollecties, wat grote gevolgen heeft voor de productie en distributie van cultuurhistorische kennis. Niet alleen maakt digitalisering het mogelijk bestaande kennis op grotere schaal te verspreiden, maar ze draagt ook bij aan het ontstaan van nieuwe inzichten. Digitale media bieden namelijk nieuwe mogelijkheden voor het classificeren, reproduceren en rangschikken van cultuurhistorisch materiaal, waardoor gegevens in databanken op uiteenlopende manieren aan elkaar gekoppeld kunnen worden en er telkens nieuwe verbanden en betekenissen ontstaan. Het digitaliseren en online ontsluiten van erfgoedcollecties zorgt daarmee voor een andere kijk op bestaande kennis en voor een surplus aan nieuwe informatie.

De meningen over deze ontwikkelingen lijken verdeeld. Zoals Francisco van Jole in *Boekman 61* (Jole 2004) uiteenzet, hangt een pejoratieve houding ten aanzien van de digitalisering van erfgoedcollecties vaak samen met traditionele noties waaraan we veel waarde hechten, zoals de uniciteit en tastbaarheid van kunstobjecten. De culturele sector houdt angstvallig vast aan zijn tradities en beschouwt de oprukkende digitalisering vanuit een soort technologisch determinisme. Tekenend voor deze houding is een studiedag die in het najaar van 2004 georganiseerd werd door de Nederlandse Museumvereniging, toen onder de noemer *De E van Echt of van Elektronisch?* werd gesproken over digitalisering.

Uit de titel blijkt een zekere argwaan jegens het gebruik van digitale media in het museum. De organisatie

van de studiedag constateerde een spanningsveld tussen het museum-object en de computer, en vroeg zich af hoe de concurrentie tussen beide omgezet kan worden in een vruchtbare samenwerking. Uit voordrachten bleek dat veel instellingen digitale technologieën met name inzetten voor educatieve doeleinden, maar dan vooral in de context van de eigen organisatie en binnen de muren van de eigen tentoonstellingszaal. Het online ontsluiten van collecties en de daarmee gepaard gaande aansluiting bij de academische wereld, bij het onderwijs en bij deskundigen die buiten de wetenschap of culturele sector werkzaam zijn, blijkt op enige weerstand te stuiten.

Van oud naar nieuw

Deze terughoudendheid wordt deels veroorzaakt door het feit dat bij veel instellingen de kennis en ervaring ontbreken om op een adequate manier met de veranderingen om te gaan die digitalisering in gang zet. De overgang van het werken met 'oude' media in een traditionele museumopstelling naar het presenteren van een digitale collectie op het internet is groot. Aan digitalisering gaat daarom een leerproces vooraf.

Innovatie en educatie zijn echter niet langer voorbehouden aan traditionele kennisinstellingen, zoals scholen en universiteiten, maar verspreid over diverse instellingen. Veel culturele organisaties die met digitale media werken, hebben bijvoorbeeld een R&D-afdeling. Een aantal daarvan is door de overheid aangewezen als expertisecentrum dat als voorbeeld kan dienen voor andere erfgoedinstellingen, omdat hun experimenten met digitale technologie door anderen, zowel binnen als buiten de culturele sector, gebruikt kunnen

worden. Omdat zij van oudsher werken met digitale technologie is digitalisering voor hen geen issue: zij hoeven nooit de overstap te maken van 'oude' naar 'nieuwe' media.

Tussen deze zogenoemde pioniers en de rest van de culturele sector is een kloof ontstaan, die onder meer te wijten is aan onvoldoende spreiding van kennis. Ondanks het streven van de overheid om de door R&D-labs ontwikkelde toepassingen elders in de sector te implementeren, blijkt dat voor de betrokken organisaties helemaal niet vanzelfsprekend. Kennis wordt daardoor onvoldoende gedeeld en benut. Initiatieven zijn versnipperd en samenwerking komt nauwelijks van de grond.

Een deel van deze problemen komt voort uit de wijze waarop de culturele sector is ingericht: een netwerk van organisaties, personen en praktijken die zich allemaal richten op een specifiek domein en die een bepaalde expertise in huis hebben. Dit netwerk bepaalt de identiteit en continuïteit van de sector. Elk domein heeft een eigen discours en een eigen jargon ontwikkeld, afhankelijk van en afgestemd op de eigen behoeften. Digitalisering leidt er echter toe dat aan de afbakening tussen de discoursen een einde komt en dat de continuïteit en identiteit van de sector onder druk komen te staan. Culturele organisaties moeten deel gaan uitmaken van flexibele 'kennisconglomeraten'. De verschillende instellingen worden gedwongen samen te werken, terwijl ze tegelijkertijd proberen hun eigen identiteit en expertise te behouden. De relaties tussen de afzonderlijke organisaties worden steeds belangrijker, maar het spanningsveld tussen de vertrouwde identiteit en de nieuwe plaats in een groter geheel van organisaties binnen

en buiten de sector zorgt voor een crisis in de culturele sector: instellingen dienen hun expertise en werkwijze te herijken.

Zoals Cas Smithuijzen in *Boekman 63* (Smithuijzen 2005) constateert, heeft de dynamiek van digitaliseringsprocessen ertoe geleid dat de functies van verschillende erfgoedinstellingen steeds dichter bij elkaar komen te liggen of elkaar zelfs overlappen. De verschillende organisaties zijn niet langer een 'eindstation' waar cultureel erfgoed bewaard en beheerd wordt, maar knooppunten in een al dan niet digitaal netwerk waar steeds nieuwe kennis en inzichten geproduceerd en verspreid worden. Problematisch hierbij is dat erfgoedinstellingen zich vaak met hun collectie identificeren, waardoor zij zich persoonlijk verantwoordelijk voelen voor de objecten in hun beheer en bang zijn hun zeggenschap en autonomie kwijt te raken wanneer hun organisatie onderdeel wordt van een groter kennisconglomeraat. Bij het online ontsluiten dienen we ons bovendien te bedenken dat het internet geen rekening houdt met landsgrenzen: digitale erfgoedcollecties zijn een onderdeel van de geglobaliseerde kenniseconomie.

Veranderend kunstbegrip

In het traditionele museum worden voorwerpen ontdaan van hun oorspronkelijke functie en verliezen ze elke andere waarde dan die van cultusobject. De cultus rondom de echtheid van kunstobjecten in de sacrale ruimte van het museum moet echter aan belang inboeten wanneer talloze (digitale) kopieën buiten het museum in omloop zijn. De context van het internet is bovendien wezenlijk anders dan die van de museumzaal, en zorgt dus voor andere processen van perceptie en betekenis-

geving. Gedigitaliseerde erfgoedcollecties zijn online omringd door websites van allerlei aard en dienen zich daar op de een of andere manier toe te verhouden.

Met de omgeving waarin een werk getoond wordt, verandert ook de wijze waarop wij ermee omgaan: kunstobjecten worden 'ruilbaar'. Internet is een publieke ruimte waar we bestanden uitwisselen, tekst, beeld en geluid met elkaar delen, opslaan of doorsturen. Door digitalisering zijn kunstwerken gemakkelijker te kopiëren en te verspreiden, waardoor behalve het auteursrecht ook hun authenticiteit en uniciteit in het geding komen. In het digitale tijdperk zijn kopieën niet meer van hun origineel te onderscheiden, waarmee de vraag naar 'echtheid' niet meer gesteld kan worden.

Smithuijzen stipt de klassieke tegenstelling tussen origineel en reproductie aan, waarbij hij stelt dat geen enkele kopie kan tippen aan de authentieke kunstervaring. Naar mijn mening brengen digitale reproducties van bijvoorbeeld schilderijen slechts een *andere* ervaring bij een toeschouwer teweeg dan het origineel in een museum – niet per definitie een betere of slechtere. Met andere woorden: digitalisering draagt bij aan een nieuw kunstbegrip. Hoewel digitale reproducties de obsessie van musea met tastbare objecten tarten, kan de virtualisering van het kunstobject positieve effecten hebben op de mobiliteit van erfgoedcollecties. Collecties die fysiek gescheiden en geografisch zeer verspreid zijn, komen bijeen in het virtuele domein van cyberspace – zeker wanneer erfgoedinstellingen hun digitale archieven op elkaar aansluiten. Dit vereist wel een andere omgang met het kunstwerk: er vindt een verschuiving plaats van het *bezit* van een object

Martijn Stevens

is als promovendus verbonden aan de afdeling Algemene Cultuurwetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij bereidt momenteel zijn proefschrift voor over de musealisering van digitale kunst

naar de *rechten* om een werk te mogen tonen in een openbare omgeving als het internet.

Echt én elektronisch

Omdat het praktisch ondoenlijk is om al ons culturele erfgoed te digitaliseren, dienen er keuzes gemaakt te worden die het belang of de visie van een individu of instelling overstijgen. Bij het opbouwen van een online collectie waarbij uiteenlopende personen, organisaties en belangen betrokken zijn, dienen de samenstelling en het beheer van de collectie immers opnieuw overwogen te worden. Door gebrek aan geld en menskracht kan slechts een gedeelte van ons culturele erfgoed gedigitaliseerd en online ontsloten worden. Het digitale culturele geheugen ziet er dus anders uit dan dat dat gevormd wordt door de 'fysieke' collecties. Bovendien is de werking van het culturele geheugen anders door de snelheid, vluchtigheid en omvang van digitale technologieën en de inbedding in een grotere sectoroverschrijdende context. Om te voorkomen dat het culturele geheugen verandert in culturele amnesie dienen we daarom ook aandacht te besteden aan de ethiek van digitalisering. Een ethiek die niet gestoeld is op traditionele noties, maar die blijk geeft van de nieuwe kunstopvatting die digitale technologieën teweegbrengen.

Literatuur

Jole, F. van (2004) 'Het museum online: de onverzamelde collectie van het virtueel museum'. In: *Boekman*, jrg. 16, nr. 61, 45-48.
Smithuijzen, C. (2005) 'Een collectie op straat: Amsterdam op 120.000 digitale foto's'. In: *Boekman*, jrg. 17, nr 63, 104-105.